

Valentin Putanec

LUTERANSKO-PROTESTANTSKI BILJEG U VRANČIĆEVU PETEROJEZIČNOM RJEČNIKU IZ 1595.

Već je prije konstatirano (Vončina) da Vrančić svoj rječnik iz 1595. nije korigirao prije tiska, a s druge strane da je njegovo djelo pod nekim utjecajem katoličke protureformacije. Autor dokazuje da u samom Vrančićevu djelu ima i stanoviti biljeg luteranstva, i to na osnovi analize njegove *Zdravomarije* koja je dodana djelu.

1. U članku *Vrančićev rječnik*, objavljenom u *Filologiji* br. 9 /1979/, Josip Vončina je zbog velikih grešaka zapaženih u abecednom redu Vrančićeva rječnika iz 1595, doslovno konstatirao: "Kad se mogla dogoditi tako krupna omaška /u abecedi zamjenom strana rukopisa kod tiskanja, dodao V. P./, smijemo pretpostaviti da Vrančić nije imao nikakva uvida u tiskanje rječnika" /str. 17, nota 49/. S druge strane je Arturo Cronia u članku *Contributo alla lessicografia serbo-croata* u časopisu *Ricerche slavistiche*, br. 2-1953, str. 117-130 konstatirao da bi Vrančićev rječnik imao, naročito zbog toga što je djelo posvećeno isusovcu Alfonzu Carrillio, pečat protureformacije /ona se javlja nakon tridentinskoga koncila, iz vremena 1545-1563:/ "... tanto più che lo stesso Veranzio aveva dedicato la sua opera ad un gesuita, allo spagnuolo Alfonso Carrillio, generale della Provincia gesuitica in Austria: saremmo così in piena atmosfera controriformistica" /str. 130/. Mi ćemo sa svoje strane potvrditi da je vrlo malo vjerojatno da je Vrančić obavio korekturu teksta svoga rječnika a s druge strane i to da je djelo, premda je posvećeno generalu austrijske isusovačke provincije, nosilo i stanoviti dašak luteranske ideološke pristranosti u odnosu na službenu katoličku nauku. Problem se javlja u analizi onih dodataka rječniku koji dolaze iza "Institutio christiana" i "Symbolum apostolorum", tj. "Oratio dominica" i "Salutatio angelica".

2. Kao što je poznato, Martin Luther /1483-1546/ je 1517. pribijanjem svog "Protesta" na crkvena vrata objavio rat svakoj vrsti tradicije u kršćanstvu te jedinim izvorom dogme proglasio Bibliju, Stari i Novi Zavjet. Da odmah nije baš sve čega nema u Bibliji proglašeno nevažnim, lako se možemo uvjeriti i iz teksta *Katekizma* /glagoljica 1561, latinica 1564/ koji je u Urahu tiskao Stipan Konzul Istranin /reprint latiničnog izdanja 1991/. To je tipično "luteransko" djelo:

“Jedan verni človik ima najprvo ovu misal i ov dobar običaj v sebi da ljubi Rič Božju, rad ju posluša ili sam čte tere ju samu za istinnu drži, i toj istoj samoj veruje. A to ča ljudi govore, uče ili čine, ako bi prem bili sveti oci, stare ili nove vere, kriva krstjanska crikva, koncili, zakon ili običaji, papi, biskupi, popi, fratri ili budi ki godi hoće biti, tako ov verni gleda, razmišlja i razbira, ako se njih nauk i vse njih govorenje ili dugovanje sklada z božjimi besidami koje su v svetih knjigah u Bibliji zapisane, i ako se ne sklada, tako im ništar ne veruje i ništar po njih nauku ne čini” /str. 112/. A za grijehje dolazi “kaštiganje”: “... kakono s Turci, s gladom, zlimi poglavicami i s krivimi sudci, zlu i neposlušnu obitelju i susedi, s krivimi biskupi, s popi i fratri i s drugimi nesrićami...” /str. 117–118/. Stoga se u tom *Katekizmu* nalazi *Očenaš* /str. 22–30/ jer je tekst iz Novog Zavjeta. Dolazi ipak i *Slava Ocu* /str. 173/, valjda zbog *Gloria in excelsis Deo* koji je iz Novog Zavjeta. Ima ipak, premda nisu tekst iz Biblije, dva *Creda* /Nicejsko i Aleksandrijsko, str. 18 i 91/. Ali je potpuno zaobiđena *Zdravomarija*. Sama Majka Isusova spominje se samo u navedenom *Credu*: a. “Rojen od Marije Deve” i b. “i vpltil se jest od Duha Svetoga iz Marije Devi” /str. 18, 91/. Molitve svetima /pa i Mariji/ su uzaludne: “Zato ta verni ne teče v Rim, k Svetomu Jakovu v Galiciju, na gore, po crikvah ili v jedan kloštar po prošćenje nego on se listo ove jedine, same, čiste i istine Riči Božje Svetoga Evangelija tvrdo drži...” /str. 119/. Malo dalje /str. 136/ stoji: “Ne išće pri svetih ili čarnikov pomoći nego pri samom Otcem nebeskim po Isukrstu”, jer on “Ne prosi i ne moli veće mrtvih svetih da bi za njega molili...” /str. 132/. Stoga se u ovom protestantskom tekstu ne nalazi ni tekst - *Zdravomarije*.

3. Današnji je tekst *Zdravomarije* ipak i biblijski i nebiblijski. Sastoji se naime od dva dijela. Prvi dio citira tekst iz Novoga Zavjeta, pozdrav Anđela /*Ave Maria*, Luka 1, 28/ i pozdrav Elizabete /*Benedicta tu inter mulieres et benedictus fructus ventris tui*, Luka 1, 42–43/, a drugi predstavlja kratku *molitvicu* upućenu Mariji, koje dakako nema u Novom Zavjetu¹. Sama molitva je dokumentirana od 6. st. na Istoku, od 7. st. na Zapadu. Pučkom molitvom postaje od 10. st. Navedena dodana nebiblijska *molitvica* nalazi se u Bernardina Sijenskoga 1440 i u Brevijaru Pija V 1568, u *Katekizmu* Kanizijevu iz 1555. U nas npr. u *Psaltiru* /1530/ Šimuna Kožičića dolazi odmah na početku kompletna *Zdravomarija* ovako: “Pozdravljenje anjelsko: Zdrava Marije, milosti plna, Gospod s tobom, blagoslovljena ti v ženah i blagoslovljen plod čreva tvojego Isus. Sveta Marije, mati Božja, moli za nas grešnih sada i v čas semrti naše. Amen”. Slično u hrvatskoj *Dottrina Christiana* iz 1578² na str. 79 dolazi ova *Zdravomarija*: “Zdrava Marija, milosti puna, Gospodin s tobom, blažena ti jesi među ženami i blažen plod od utrobe tvoje Isus. Sveta Marija, Majko Božja, moli za nas grešnike sada i u čas

1 Za sve usp. *Lexikon f. Theologie und Kirche*, sv. 1, str. 1141, s. v. *Ave Maria*.

2 Usp. V. Štefanić, *Vrela i prinosi*, sv. 11, 1940, str. 68–91.

od smrti naše, Amen." Prema tome oblik *Zdravomarije* kao molitve bio je u nas u 16. st. potpuno definiran, s oba svoja dijela, s biblijskim i nebiblijskim, a sigurno i u vremenu kada se javlja Vrančićev rječnik iz 1595 za koji sam dokazivao da je nastao u prvoj redakciji u vremenu 1580–1585³.

4. U svom peterojezičnom rječniku iz 1595 Vrančić je djelu dodao na kraju i nekoliko priloga, popis riječi koje su Madžari preuzeli od Slavena /"Vocabula dalmatica quae Ungari sibi usurparunt"/ na pet strana, te tekstove glavnih kršćanskih osnova i molitava pod naslovom "Institutio christiana" gdje se nalaze "Decem praecepta", "Symbolum apostolorum", "Oratio Dominica", i na kraju "Salutatio angelica", tj. *Zdravomarija*. No tekst *Zdravomarije* potpuno odudara od teksta koji smo gore naveli iz Kožičića /1530/ i Ledezmine *Dottrine* /1578/, tj. taj tekst u Vrančićevu rječniku sadržava samo prvi dio *Zdravomarije* ("Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui Iesus Christus, amen", str. 128) koji je prenesen iz Novoga Zavjeta, te je prema tome biblijski i "ortodoksan" za luteransku ideologiju, dok je ispušten drugi dio, dodana nebiblijska *molitvica*, tj. tekst "Sveta Marijo, Majko Božja, moli za nas grešnike, sada i na času smrti naše, amen." Dakle, u rječniku se nalazi samo onaj dio *Zdravomarije* koji je prenesen iz Novoga Zavjeta i za koji se sa stajališta Lutherove nauke može tvrditi da je "Rič Božja", a ispušten je dio kojega nema u Bibliji, to više što taj tekst predstavlja *molitvu* Majci Božjoj, a luterani "ne traže pomoći pri svetih" /v. gore glava 2, konac/. Dakle se ovdje očito radi o protestantskom pristupu ovom tekstu. Zanimljivo je da o obliku *Zdravomarije* u tom Vrančićevu rječniku autori ništa ne govore. Tako Vladoje Dukat⁴ samo konstatira da se na str. 128 nalazi i "Zdravo, Marijo, opet u pet jezika". Ništa više.

5. Upravo tri godine iza objave rječnika Faust Vrančić je, nakon smrti žene, primio svećenički i biskupski red te je 16.04.1598. postao čanadski biskup u Madžarskoj. Na dužnosti biskupa zahvalio se 1608, umro je 1617. Autori navode /Farlati, Pavić/ da se Vrančić u Madžarskoj borio s "luteranima", a kako je mogao glasiti "njegov" tekst *Zdravomarije* imamo na svu sreću sačuvano u jednoj molitvi–pjesmici koja je otisnuta u njegovoj knjizi *Život nikuliko izabranih divic* /Rim 1606/. Tekst glasi⁵:

"Ave Maria, po Faustu Vrančiću:
 Maria zdrava bud,
 Milosti si puna,
 Gospodin s tobom svud,

3 Cf. *Čakavska rič*, 1971, br. 2, str. 7.

4 Rad 231, str. 105.

5 Cf. *Čakavska rič* 1971, br. 2, str. 10.

Ti si ženska kruna.
A blagoslovljen jest
Plod utrobe tvoje
Spasitelj Isukrst,
Život duše moje.
Svetice svih svetih,
Slavna Božja Mati,
Moli za nas grišnih
Sad i na čas smarti.”

Ovako “prepjevana” *Zdravomarija* očito dokazuje da je *Zdravomarija* Vrančićeva sadržavala i “nebiblijsku” dodanu *molitvicu* te treba zaključiti da je kod teksta *Zdravomarije* objavljenog u Vrančićevu rječniku iz 1595 sudjelovao i neki pristaša protestantskog pokreta u Veneciji koji je proveo ovu redakciju te molitve. Posebno je ipak pitanje nije li i pojava ove *Zdravomarije* u Vrančićevu *Životu* iz 1606. u vezi s oblikom *Zdravomarije* u Vrančićevu rječniku iz 1595. Naime, može biti da je biskupu Faustu Vrančiću netko i prigovorio zbog skraćenog teksta *Zdravomarije* u rječniku pa je tekstom iz 1606. Faust Vrančić opovrgao svaki prigovor s time u vezi.

6. Činjenice koje smo naveli u glavama 4. i 5. dokazuju, dakle, da Vrančić nije obavio definitivnu lekturu i korekturu teksta svoga rječnika, a najmanje lekturu dodanih dijelova na kraju knjige. To se slaže s tvrdnjom Josipa Vončine koju smo citirali gore u glavi 1, a koja glasi da se čini da Vrančić “nije imao uvida u tiskanje rječnika”. Budući da se radi i o slavenskom jeziku, najvjerojatnije će biti da možemo zaključiti da je korekturu i redakciju rječnika u Veneciji obavio neki učeni Hrvat koji je bio pristalica protestantizma. Naši glavni akteri protestantizma u to su vrijeme već pokojni /fra Baldo Lupetina umire udavljen u vodama lagune u Veneciji 1562, Vlačić umire u Frankfurtu u Njemačkoj 1575, Stipan Konzul Istranin umire u Željeznom u Austriji 1579, Antun Dalmatin u Ljubljani 1579/ pa ostaje otvoreno pitanje tko je mogao obaviti definitivnu redakciju pa i korekturu Vrančićeva rječnika prije objave godine 1595. Na veze Vrančićeva rječnika s protestantskim tekstovima upozorio sam u vezi s riječju *oklope* /za oklop/ koja se javlja u ovom obliku prije Vrančića u Dalmatinovu *Registru* u *Bibliji* iz 1584⁶. Na to bi ukazivao i oblik *šurla* “svirala” koja oblikom odgovara obliku u predgovoru protestantskog teksta *Proroci* iz 1564 /drugdje su oblici ove riječi sa *su-* i *zu-*⁷. Sada bih svoju raniju tvrdnju s tim u vezi mogao preinačiti tako da riječi *oklope* i *šurla*, pa i druge ako ih ima, moramo zahvaliti upravo ovom istom “protestantu” koji je u Veneciji vršio neke definitivne poslo-

6 Cf. *Čakavska rič* 1971, br. 2, str. 7 i 14.

7 Usp. AR s. v.

ve na Vrančičevu rječniku iz 1595, te dao i protestantski oblik *Zdravomariji* u tom djelu.

Résumé

UN SOUFFLE LUTHÉRIEN ET PROTESTANT DANS LE DICTIONNAIRE À
CINQ LANGUES DE FAUSTUS VERANTIUS DE 1595

Comme on le sait, la doctrine luthérienne n'accepte que le "mot divin" qui se trouve dans la Bible (Ancien et Nouveau Testament). A la suite de cette doctrine la forme actuelle de la prière d'*Angélus* (Ave Maria) n'est acceptable que dans sa première partie qui contient le texte de la Bible (Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui Jesus) tandis que la petite prière additionnée et adressée à la Mère de Jésus (Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis peccatoribus, nunc et in hora mortis nostrae, amen), n'existant pas dans le texte du Nouveau Testament, ne pourrait pas être acceptable chez les luthériens. Alors, la forme de cette prière dans le Dictionnaire de Verantius est luthérienne. A la suite de ce fait l'auteur constate que Verantius n'a pas exécuté la correction du texte sous presse et que la rédaction définitive du texte a été exécutée par un Croate qui vivait à Venise et qui était du mouvement protestant. La vraie forme de l'*Angélus* de Verantius est conservée dans une autre de ses oeuvres, dans la *Vie de quelques vierges de choix*, publiée à Rome en 1606 (elle y est complète, contenant aussi la prière additionnée à la Mère de Dieu).